

Олена Євгенівна БОНДАРЕВА,
доктор філологічних наук, професор,
головний науковий співробітник
кафедри української літератури, компаративістики
та ґрінченкознавства
факультету української філології, культури та мистецтва
Київського столичного університету імені Бориса Ґрінченка
(Київ, Україна)
<https://orcid.org/0000-0001-7126-452X>
o.bondareva@kubg.edu.ua

ШЛЯХ УКРАЇНСЬКОЇ ДРАМАТУРГІЇ ТА КІНОДРАМАТУРГІЇ ДО ОСМИСЛЕННЯ ОБРАЗУ СТЕПАНА БАНДЕРИ

Мета публікації — хронологічно представити основні етапи і концептуальні підходи до осмислення образу Степана Бандери українськими драматургами та кінодраматургами, узявши до уваги і біографічні, і концептуальні стратегії. **Наукова новизна** зумовлена необхідністю збирання та систематизації розрізнених джерел і художніх текстів (п'єси, фільми), які не стали мейнстрімом мистецьких дискурсів, а тому їх практично не брали до уваги в історії драматургії та кінодраматургії. Відповідна послідовна репрезентація таких текстів запропонована вперше. **Методологія.** Сполучено біографічний, історико-культурний, антропологічний, джерелознавчий підходи, використані для культурознавчої та літературознавчої аналітики історіографічного спрямування. **Висновки.** Образ Степана Бандери досі є доволі проблемною зоною для української кінодраматургії та драматургії. Кінодраматурги схильні працювати переважно з біографією Бандери, і в доборі фактів та модусах їхньої інтерпретації важить особисте ставлення автора до місця Бандери в українському національному пантеоні. Власне, біографічна п'єса, присвячена цій постаті, поки всього одна. Драматургія переважно уникає прямого біографізму, вписуючи постать Бандери в символіко-алегоричні й асоціативні площини різними способами: Бандера стає смисловим центром твору; протагоніст Бандера має антагоніста; Бандера посідає місце в специфічному каноні українських достойників; Бандера від-

сутній у текстах як персонаж, але довкола його імені та ідей розгортаються смислотворчі й ідентифікаційні дискусії. У сучасній драматургії війни «бандерівець», «бандерівка» маркують або українську самоідентифікацію персонажів, або «іншування» українців з боку екзистенційних ворогів — росіян. Драматургія в цьому суголосна багатьом суспільним процесам і тенденціям власне художньої словесності, оскільки на тлі війни закликає читачів / глядачів до переосмислення себе в контексті приналежності до українського державотворення, а Бандера мовби стає ключем до такого переосмислення.

Ключові слова: біографія, Бандера, міф, дискурс, наратив, український рух опору.

На тлі повномасштабної російської агресії в українському суспільному і культурному просторі стрімко актуалізувалася увага до історії та постатей українських національно-визвольних рухів ХХ ст., зокрема до Степана Бандери. Сьогодні це дивно усвідомлювати, але під час Революції гідності українці не сприймали Бандеру як універсальний символ боротьби. Вшановують його на державному рівні віднедавна: лише в грудні 2018 р. Верховна Рада України ухвалила рішення про офіційне святкування 1 січня 2019 р. 110-річчя від дня народження Степана Бандери як провідного діяча і теоретика національно-визвольного руху, на що російська влада і ЗМІ відреагували масованою істерією, закидаючи необґрунтоване переписування історії і поширивши чимало фейків не лише про цього достойника, а й про український національно-визвольний рух загалом. Такі рішення влади повертали Україні власну національну історію та актуалізували питання про перегляд біографічного пантеону українських національних героїв.

Документальні та історичні книжкові видання кінця 1990-х — початку 2000-х років ¹ явили українському суспільству постать «іншого» Бандери — не злочинця і фашиста, яким його представ-

¹ Гордасевич Г. Степан Бандера: людина і міф. Київ : Бібліотека українця, 1999. 140 с.; Дужий П. Степан Бандера — символ нації : ескізний нарис про життя і діяльність провідника ОУН : у 2 ч. Львів : Галицька видавнича спілка, 1996–1997; Посівнич М. Степан Бандера — життя, присвячене свободі. Торонто ; Львів : Літопис УПА, 2008. 110 с.; Рог В. Шлях Бандери. Київ : Українська видавнича спілка, 2008. 48 с.; Сватко Я. Місія Бандери. Львів : Галицька видавнича спілка, 2003. 64 с.; Степан Бандера: 1909 – 1959 – 2009 / упоряд.: Б. Гордасевич, М. Посівнич. Львів : Тріада плюс, 2010. 218 с.; Степан Бандера :

ляла радянська влада, а харизматичного патріота, якого не можна викреслювати з національної історії, а навпаки — потрібно вписати в її поступ. Окремої згадки варте видання «Степан Бандера та його родина в народних піснях, переказах та спогадах»² — проєкт Інституту народознавства НАН України. Упорядник матеріалів Григорій Дем'ян збирав їх упродовж чи не всього свого життя, тож мав тексти з усіх куточків України, а також здійснив колосальну дослідницьку роботу, оприявнену в розлогих коментарях. Справжньою революцією в суспільному сприйнятті постаті Бандери стає поява тритомного видання за редакцією Володимира Сергійчука «Степан Бандера у документах радянських органів державної безпеки (1939–1959)»³ обсягом майже 2 тисячі сторінок, яке містить 230 архівних документів і розкриває ганебні злочини радянської влади щодо самого Бандери, його родини та українців, які чинили опір тоталітарній державі.

По суті, повнокровним дискурсом української історіографії та культури С. Бандера став лише в ХХІ ст.: безпосередньо в Україні, а не тільки в діаспорі, почали з'являтися біографічні нариси і документальні видання, розгорнулися суспільні дискусії та наукові баталії, були опрацьовані раніше закриті архіви, поступово змінювалися програми і підручники з історії України, з'явилися одиничні художні тексти, які репрезентували дражливий для українського суспільства образ. Слід наголосити, що українське художнє слово осмислювало український рух опору та його постаті набагато раніше, ніж публічна історіографія. Насамперед варто згадати роман Уласа Самчука «Чого не гоїть огонь»⁴, створений у Торонто в 1948–1958 рр. і виданий окремою книжкою в Нью-Йорку 1959 р., — твір, який репрезентує привабливість, складність і гетерогенність бандерівського руху загалом, а також художні тексти, присвячені різним осередкам українського національного спротиву, — наприклад, книгу Романа Іваничука «Вогненні стовпи»⁵ (2006) як перший художній твір про УПА, надрукований у незалежній Україні (роман спочатку був виданий

документи і матеріали (1920–1930 рр.) / упоряд. М. Посівнич. Львів : [б. в.], 2006. 248 с.; Частій Р. Степан Бандера. Харків : Фоліо, 2009. 123 с.

² Степан Бандера та його родина в народних піснях, переказах та спогадах / записи та упоряд. Г. Дем'яна. Львів, 2006. 568 с.

³ Степан Бандера у документах радянських органів державної безпеки (1939–1959) : [у 3 т.] / заг. ред. В. Сергійчук. Київ : Сергійчук М. І., 2009.

⁴ Самчук У. Чого не гоїть огонь. Нью-Йорк : Вісник – ООЧСУ, 1959. 288 с.

⁵ Іваничук Р. Вогненні стовпи. Харків : Фоліо, 2020. 517 с.

у Львові видавництвом «Літопис», а 2011-го, 2019-го і 2020-го — харківським «Фоліо»), або збірку новел «У снігах»⁶ (2006) Василя Портяка, сина загиблого упівця, тож його присвячені УПА новели були дуже проникливими та багато важили для самого письменника. Не можна оминати увагою й уперше видану 2009 р. масштабну родинну сагу Оксани Забужко «Музей покинутих секретів»⁷, де повстанський дискурс вписано в родинну історію українців трьох поколінь, а також роман Андрія Кокотюхи «Червоний»⁸, присвячений глорифікації українського повстанського руху і виданий 2012 р.

Книжки, медійні продукти, політичні рішення поступово змінювали ставлення українців до пантеону своїх національних героїв — аж до творення від 2014 р. нової персональної героїчної міфології в країні, яка стала на екзистенційний двобій з імперією, кратно більшою в усьому — за територією, кількістю населення, ресурсами, каналами впливу на світ. Надзвичайно показовими є книжкові серії, у які включено розвідки про Бандеру: «Українці: історія нескорених» («Клуб сімейного дозвілля»); «Знамениті українці», «Время и судьбы» («Фоліо»), «Підризна література» («Українська прес-група»), «Історія України. 12 балів» («Зелений Пес»), «Пластова книгозбірня» («Лілея-НВ»), тож бачимо цілком позитивний загальний контекст видавничих проєктів з елементами евристичної героїзації та меморіальної глорифікації. Географія видань (Львів, Тернопіль, Івано-Франківськ, Хмельницький, Київ, Вінниця, Харків) також засвідчує, що на тлі російської збройної агресії постать С. Бандери в постмайданній Україні радше консолідує її регіони, а не розколює.

Діапазон категорій, у яких постать С. Бандери осмислюється авторами біографічних та історичних розвідок упродовж 2010–2022 рр., розташовано між біографізмом і міфологізмом: з одного боку — «феномен», «символ нації», «провідник», з іншого — людина-міф, у чийому життєписі нереального і легендарного значно більше, аніж фактологічного. Саме погляд на Бандеру як на штучно створений міф намагається нав'язати українцям Данило Яневський, твердячи, що, попри безліч публікацій і спеціальних досліджень, «на сьогодні в загальнодоступному інформаційному середовищі функці-

⁶ Портяк В. У снігах. Київ : Факт, 2006. 120 с.

⁷ Забужко О. Музей покинутих секретів. Київ : Факт, 2009. 832 с.

⁸ Кокотюха А. Червоний : роман. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2012. 320 с.

онують головним чином міти» [8, с. 12], проте «дискутувати з мітами та їхніми адептами — річ невдячна. Міт на те і є міт. Як і кожен міт, він стосується сфери віри, а не розуму» [8, с. 12]. Праці Яневського викликали справедливу критику у фаховому середовищі істориків загалом та дослідників ОУН-УПА зокрема. Якщо Яневський намагається приписати невинуватого міфологізацію Бандери саме українцям, то Юрій Бутусов, навпаки, вважає, що цю постать міфологізувала і демонізувала саме Росія. Версія Бутусова щодо причин і наслідків невинуватого міфологізації постаті Бандери росіянами ґрунтується на розумінні структури стосунків колонії та метрополії: «Час визнати — міф про Бандеру створено радянською і російською пропагандою, аби виправдати голодомор, аби виправдати змову з Гітлером і окупацію Західної України, аби виправдати радянський терор ГПУ-НКВС-КДБ в Європі проти лідерів українського спротиву, і найголовніше — щоб відмовити українцям у праві на збройний спротив»⁹.

На тлі таких трансформацій у суспільній свідомості важливо, як постать Бандери опрацьовував український кінематограф та драматургія, адже кіно і театр здатні впливати на ширшу аудиторію, аніж наукова або художня література. Тож предметом статті є дискурс кінодраматургічних і драматургічних текстів, присвячених С. Бандері. **Мета** дослідження — хронологічний виклад основних етапів і концептуальних підходів до осмислення образу Степана Бандери українськими драматургами та кінодраматургами із врахуванням і біографічних, і концептуальних стратегій.

Перші драматургічні звернення до постаті Бандери фіксуємо ще в 1980-х роках. Саме тоді Ярослав Верещак під різними назвами пропонував критикам і театрам свої початкові варіанти сюрреалістичного твору про С. Бандеру, спочатку не називаючи його імені. Сьогодні цей твір відомий як п'єса «Пекельна дорога до Раю». Його еволюцію і концептуальне наповнення проаналізовано в моїх раніших публікаціях [2; 4]. Тут лише зазначу, що в будь-якому подальшому варіанті тексту (а їх понад 10) драматург свідомо не працював із цілісною біографією протагоніста, а організовував довкруг його

⁹ Бутусов Ю. Бандера і Сталін — хто більший «нацист» і ворог народу? // Цензор.НЕТ. 02.01.2019. URL: https://censor.net/ua/resonance/3104863/bandera_i_stalin_ho_bilshyyi_natsyst_i_vorog_narodu (дата звернення: 15.05.2025).

імені евристичний дискурс, використовуючи окремі біографічні деталі та доповнюючи їх впізнаваними знаками українського національного опору.

Проголошення української незалежності надає драматургам можливість не ховати ім'я Бандери за абрєвіатурами й евфемізмами, тож починається дуже повільне осмислення цієї постаті та її місця в українському національному проєкті. На початку 1990-х років над п'єсою про Бандеру починає працювати Володимир Петранюк, і робота триває майже десятиліття. У 1991 р. Олена Клименко створює п'єсу «Український вертеп», у якій вводить Бандеру до семантичного ряду 12 достойників української державності, об'єднавши їх у пул «сили історичні». Тут важливою вбачається і апостольська алюзія, і сам цей семантичний ряд (називаю персонажів так, як у тексті О. Клименко): Андрей Первозванный, Святослав, син Ігоря, Володимир Святий, Данило Галицький, Байда-Вишневецький, Петро Могила, Богдан Хмельницький, Мазепа, Сковорода, Михайло Грушевський, Шептицький, Степан Бандера. Представляючись глядачам, Бандера-персонаж характеризує себе насамперед як воїна: «Ім'я моє значить “прапор”. Я став прапором моєї нації. Польський суд засудив мене до повішення, помилувавши потім довічною тюрмою. Я втік. Я знову воював. Я воював все життя»¹⁰. А ще він стисло розповідає, як за його переконання було закатовано членів його родини, а також, що за вказівкою з Москви він загинув від рук іншого українця, і запитує: «Чи настане коли-небудь день, коли українець уже не буде вбивати українця?»¹¹

У 1995 р. за сприяння Українського конгресового комітету Америки режисер Олесь Янчук знімає фільм «Атентат. Осіннє вбивство в Мюнхені» (кіностудія «Олесь-фільм») ¹², який охоплює події від 1947 р., коли рейдові загони УПА з боями проривались за кордон, до осені 1959-го, коли в Мюнхені агент КДБ вбив С. Бандеру. Фільм оповідає про подію, секретність якої за часів СРСР була максимальною. Зараз він доступний для перегляду на різних кіноагрегаторах. Газета «Галичина» повідомляла про ще один фільм 1995 р. — «Степан Бандера. Дитинство» — короткометражне документальне кіно

¹⁰ Клименко О. Український вертеп // Святополк, Каспар Гаузер, Насреддін та інші : п'єси / упоряд. та авт. передм.: Я. Верещак. Київ, 2009. С. 209–210.

¹¹ Там само. С. 210.

¹² Атентат. Осіннє вбивство в Мюнхені // YouTube. URL: https://www.youtube.com/watch?v=uLZukyp4Q_I (дата звернення: 15.05.2025).

від «Укркінохроніки» (сценаристи і режисери-постановники — Олександр Косинов і Михайло Саченко), заплановане як перший фільм із циклу, присвяченого Бандері та приуроченого до 50-ї річниці від його смерті, але про цю стрічку наразі немає докладнішої інформації¹³, а сам цикл, схоже, так і не був реалізований.

Юрій Луканов згадує, як у 1997 р. зняв «перший (виявляється — не перший, якщо взяти до уваги «Атентат». — О. Б.) не радянський» документальний фільм про цього політичного діяча «Три любові Степана Бандери»¹⁴. Ідея цієї стрічки виникла в Німеччині, коли її майбутній автор побачив у свого приятеля книгу з величезною стенограмою суду над Богданом Сташинським — убивцею Бандери: «Я знав ту історію у найзагальніших рисах. Попросив почитати. Наступного ранку прокинувся і цілий день читав, не міг відірватися. Здається, навіть не їв нічого. Сказав, що це варто фільму. Незабаром закрили газету, де я тоді працював. І я подумав, що треба цю паузу використати, щоб зняти фільм. До того я ніколи кіно не знімав. Але з телебаченням співпрацював. У Миколи Канішевського, який тоді керував ТІА «Вікна», виявився невеликий грант на програму «Люди» — вона розповідала про цікавих особистостей. Він погодився виділити ці кошти. Але їх було надто мало, щоб з'їздити за кордон. І далі було диво дивне. Я прийшов до офісу польської компанії LOT, а потім до німецької Люфтганзи. Вони просто без жодних зволікань погодилися виділити кошти на квитки до Мюнхена і Лондона. У столиці Британії на той час містився осередок ОУН, був невеликий музей Бандери і були зібрані унікальні матеріали. У Мюнхені — зрозуміло. Там він жив, був убитий і похований. Що особливо тепер дивно: поляки теж легко виділили квитки. Це було в обмін на те, щоб у новинах були репортажі про їхні країни»¹⁵. Пре-

¹³ Воловинець П. На екрані — Степан Бандера в дитинстві : [презентація кінофільму «Степан Бандера. Дитинство» у м. Калуші] // Галичина. 1995. 22 листопада.

¹⁴ Три любові Степана Бандери // YouTube. URL: https://m.youtube.com/watch?v=TVgMhDbc66A&fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMTAAR3ruSEGmlKRPVQSUs8cOdjWZSdE7NvhboJKWeTHhOTuo5u5kjH2uDmaL5E_aem_Aemmvy7RRnEONhYp8m9P1yRjynNW6jIzmV5QQZ20YMHbzHTZCm-W2z4u__5pLP6fFgsd5CiEN7bR74jpK1ivQXe5J (дата звернення: 15.05.2025).

¹⁵ Юрій Луканов, 1 січня 2024 р. // Facebook. URL: <https://www.facebook.com/yuriy.lukanov/posts/pfbid0iKRDuMoQHpvR6pbz42GmbZzF6foFNPrhTrdFBYfrpTjjXFGPa8NYHn9YTLmssvYl> (дата звернення: 15.05.2025).

зентація фільму мала несподіваний суспільний резонанс: «На презентацію прибуло, мабуть, 12 камер. На перший погляд, така увага дуже дивна, адже це був просто собі телевізійний документальний фільм. Думаю, що це свідчило про той інтерес, який на той час почала викликати наша історія. Я тоді знайшов у Лондоні унікальні хроніки — 13 секунд любительською камерою — живий Бандера. Також є шматок Андрія Мельника, якого я не протитрував. Позначився брак досвіду у кіно. А також — Ярослав Стецько, але пізнішого періоду. А також хроніки з похорону Бандери. Зараз вони є на якомусь сайті, здається, ОУН. На той час жодний політичний спекулянт ні в чому мене не звинувачував. Я сприймав цей фільм як історичну роботу. Ніякої політики. Я чомусь думав, що в наших співвітчизників змінився світогляд і вони враз зрозуміли, за що боролися ОУН і УПА. Як же я помилявся. Мені навіть на думку тоді не спадало, які дурниці почнуть городити тодішні передвісники руцього міра за кілька років»¹⁶.

У січні 2007 р. грузинський драматург і режисер Рагулі Власідзе розпочав роботу над п'єсою про С. Бандеру, про що повідомив, презентуючи свою книжку «Провінційне коло» в історико-меморіальному музеї в Старому Угринові (Івано-Франківська обл.): він мав намір приурочити п'єсу до 100-річчя Бандери, тож розпочав збирати матеріал¹⁷. Проте в 2012 р. робота над її написанням тривала¹⁸, а її текст досі не оприлюднено.

У 2007–2008 рр. канал «Інтер» реалізував проєкт «Великі українці» від компанії BBC, де було поєднано різні формати: ток-шоу, інтерактивні опитування глядачів, публічні презентації в різних українських містах, долучення до онлайн-голосування усіх охочих громадян України незалежно від того, чи перебували вони в Україні на момент голосування. До останніх днів надходження голосів решту імен значно випереджав С. Бандера. Проте шеф-редакторів

¹⁶ Юрій Луканов, 1 січня 2024 р. // Facebook. URL: <https://www.facebook.com/yuriy.lukanov/posts/pfbid0iKRDuMoQHpvR6pbz42GmbZzF6foFNPrhTrdFBYfprTjjXFGPa8NYHn9YTLmssvYl> (дата звернення: 15.05.2025).

¹⁷ Грузинський драматург напише п'єсу про Степана Бандеру // Gazeta.ua. 22.01.2007. URL: https://gazeta.ua/articles/culture/_gruzinskij-dramaturg-napishe-pyesu-pro-stepana-banderu/146941 (дата звернення: 15.05.2025).

¹⁸ Грузинський режисер Рагулі Власідзе запропонував власний мистецький проєкт до «Євро-2012» / Рідна мода. 26.12.2009. URL: <http://www.ridnamoda.com.ua/?p=4191> (дата звернення: 15.05.2025).

проекту Вахтангу Кіпіані стало відомо, що впродовж останньої доби голосування відбувся кимось організований і проплачений масовий вкид голосів за Ярослава Мудрого — за нього протягом місяця було подано всього 60 тис. голосів, а за останню добу — 550 тис.: «Це була чудово організована акція. Кілька десятків телефонів, номери деяких із яких відомі, і необмежені фінансові ресурси в останній день підмінили вибір всієї країни. Передбачити, що це буде настільки брутально, ніхто не міг. Це не стосується «груп підтримки», які самоорганізовувалися і закликали підтримувати Лесю Українку, Бандеру, Сковороду, Амосова, Шевченка, Лобановського. Робилися великі розсилки серед людей, тривали дискусії в блогах і на форумах. До речі, якраз у Ярослава Мудрого такої організованої групи підтримки не було, хоча ніхто не сумнівається, що він гідна постать і в нього є свої прихильники. Звучать думки, що маніпулювання вибором людей принесло користь — засвідчило тяглість українського державотворення, європейський вибір і таке інше. Адже справді, постать Бандери, який ще за два дні до фіналу лідирував із величезним відривом, викликає неоднозначне ставлення навіть серед україноцентричних людей. Мовляв, невідомі «добродійники», які не пожалкували за один день подарувати «Київстару» і «Інтеру» сто тисяч доларів, таким чином майже врятували Україну від «розколу» — на тих, хто за лідера ОУН і хто проти»¹⁹.

У 2009 р. п'єсу про Бандеру, останні місяці його життя та історію його вбивства завершує Володимир Петранюк — твір отримує назву «Чорна рілля. Любов і смерть Степана Бандери»²⁰, докладний аналіз цього твору вже надруковано [1]. Це дуже пронизлива історія, сповнена алегорій, символізму і міфопоетики, і присвячено її зближенню та протистоянню Бандери і Сташинського.

У 2011 р. Ігор Юзюк створює драматургічний текст «Там під чорним лісом... Banderado»²¹: історію українського повстанського руху

¹⁹ Вахтанг Кіпіані: Ярослав Мудрий переміг у «Великих українцях» завдяки маніпуляціям // Телекритика. 18.05.2008. URL: <https://web.archive.org/web/20080701192217/http://www.telekritika.ua/news/2008-05-18/38443> (дата звернення: 15.05.2025).

²⁰ Петранюк В. Мазепа, Шевченко, Бандера — духовний тризуб українця : п'єси для театру. Київ : Вид-во Сергія Пантюка, 2018. 182 с.

²¹ Юзюк І. Там під чорним лісом... Banderado // Бібліотека української драматургії. URL: <https://ukrdramalib.com.ua/play/tam-pid-chornym-lisom-banderado/> (дата звернення: 15.05.2025).

автор інтерпретує через концепт «бандерадо» (з іспан. — «прапороносець»), чим, з одного боку, мовби відсилає підготовленого читача до роману Олеся Гончара «Прапорonosці», а з другого — закликає до розмови про самого Бандеру, який у п'єсі не є дійовою особою — про нього як про національного провідника згадують інші персонажі. Органічним для цієї історії стає наскрізний сюжет про втрату протагоністом п'єси власної ідентичності, або ж про так звану психоделічну ідентичність [4].

Цього ж 2011 р. Павло Ар'є починає працювати над п'єсою «Слава героям»²², у якій зводить у замкненому просторі лікарняної палати двох смертельно хворих ветеранів-українців: один служив у радянській армії, а другий був вояком УПА [3]. Завершивши цей твір у 2012 р., драматург презентує широкій театральній публіці нерозв'язану в українському суспільстві проблему конфлікту / війни історичних правд та історичних пам'ятей, тож п'єса викликала жваве зацікавлення, а вистави за нею в різних театрах поставив Стас Жирков, Олекса Кравчук, В'ячеслав Жила, Анатолій Левченко, Алла Соколенко, до першого сценічного прочитання цього твору долучився Український інститут національної пам'яті. Колишній радянський солдат досі сприймає Бандеру як заклятого ворога, тому вербалізує на публіку всі мислимі й немислимі штампи радянської пропаганди щодо цієї персоналії, натомість колишній упівець позиціонує себе як представника екзотичної мілітарної спільноти, яку дотепер не толерує, більше того — вороже акцептує сучасне українське суспільство.

У 2012 р. грузинський режисер Заза Буадзе оголосив, що знімає фільм «Кохання вбивці» за власним сценарієм, який влітку 2011 р. було подано на конкурс для отримання українського державного фінансування. Він присвячений історії взаємин агента КДБ Богдана Сташинського і німецької перукарки Інге Поль. Фінансування сценарій не отримав, офіційну відмову мотивували тим, що це «занадто суперечливий і драгливий матеріал з тематикою, яку Україна досі не готова сприймати адекватно»²³. Епізоди про вбивство Сташинським С. Бандери та ще одного лідера ОУН, Лева Ребета, були лише периферійними фрагментами кінооповіді, яка мала «олюднити» вбивцю і змусити нас зрозуміти та виправдати його мотивацію, водночас

²² Ар'є П. Баба Пріся та інші герої. Брустури : Дискурсус, 2015. 275 с.

²³ Заза Буадзе: «Любов сильніша за КДБ» // ІНО. 2012. № 7–8. С. 24.

вкотре маргіналізуючи очільників українського опору. Сам Буадзе наполягав, що даремно українські експерти перелякано зреагували на дискурс Бандери, бо в нього була абсолютно інша мета — «Я чудово розумію, що питання Бандери і все, що знаходиться поруч з ним, може розколювати Україну. Але ж я не про Бандеру написав сценарій! Мене вразила історія любові... Та всім неприємно те, що це історія того, хто вбив національного героя принаймні половини України»²⁴. Тут не бралася до уваги несуб'єктність Сташинського для українців — самого по собі, поза прив'язкою до Степана Бандери: це така ж несуб'єктність, як у Понтія Пілата в Новому Заповіті поза контекстом Ісуса. Навпаки, митець намагався наділити його суб'єктністю і зробити його життєву історію цікавою не тому, що вона пов'язана зі злочином проти Бандери та українського національного руху. Під час повномасштабної російської агресії режисер змінив акценти трактування цього сценарію: «...фільм не про Бандеру. Він там є лише в одному епізоді. І фільм навіть не про Сташинського. Хоча він у цьому фільмі головний чоловічий персонаж. Головною героїнею насправді в цій історії є німкеня Інге Поль, яка закохалася в Йозефа Лемана, не знаючи, що Йозеф — не Йозеф, а агент КГБ, вбивця Бандери — Сташинський»²⁵. Новий гендерний ракурс мав би пом'якшити для українського реципієнта надмірний інтерес до постаті вбивці поза увагою до самого Бандери.

Телеканал «1+1» 25 грудня 2014 р. презентував глядачам «доку-драму» власного виробництва «Секрети Степана Бандери»²⁶ Світлани Усенко, а її чоловік, Віталій Панасюк, став оператором-постановником: на допрем'єрному показі для преси творці цього медійного продукту акцентували, на що саме прагнули звернути увагу, пропонуючи «художні реконструкції тих моментів із життя Степана Бандери, на яких вирішили зупинити увагу творці проекту: складне і хворобливе дитинство, нещасне кохання та проблеми з жінками, підготовки і вчинення замахів на представників польської та радян-

²⁴ Заза Буадзе: «Любов сильніша за КДБ» // ШО. 2012. № 7–8. С. 24.

²⁵ Ярема Г. «Небо так вирішило, що маю бути саме тут, в Україні» : ексклюзивне інтерв'ю з відомим кінорежисером Зазою Буадзе // Високий замок. 26.12.2023. URL: <https://wz.lviv.ua/interview/503832-nebo-tak-vyryshylo-shcho-maiu-buty-same-tut-v-ukraini> (дата звернення: 15.05.2025).

²⁶ Секрети Бандери. Ч. 1 // YouTube. URL: <https://m.youtube.com/watch?v=ZBhpFofYGPs> (дата звернення 15.05.2025).

ської влади, убивство Степана Бандери і зізнання в цьому Богдана Сташинського»²⁷. Після виходу фільму в публічний простір здійснюється шквал критики: українські історики і письменники справедливо закидали цьому продукту аморальність і недостовірність. Колишній співробітник музею Степана Бандери в Старому Угринові Тарас Федорів був дуже занепокоєний базовими акцентами цієї концепції: «З одного боку, нібито і добру справу роблять люди, що намагаються привідкрити завісу невідомості про таку дражливу тему нашої історії, як “Степан Бандера”, але мені чомусь від деяких висновків “експертів” не по собі. Вже в першій частині фільму щодо прізвища Бандери авторитетний вчений-філолог “спростовує” прив’язку його до поширеного в романських мовах “бандера — прапор”, а, натомість, переконає, що це прізвище могло бути похідним чи то від молдавського міста Бендери, чи то від болгарського, польського і т. д., але обов’язково щось не дуже гонорове: балда, розбишака, мало не злодій»²⁸. Іван Патриляк, якого творці фільму зазначили як консультанта, виступив з офіційною заявою, що не враховано його поради та правки і що йому не показали кінцевий варіант відео: «Коли почав дивитися “шедевр”, то отримав шок, особливо, прочитавши, що я консультант картини. Виникають риторичні запитання: навіщо запрошувати консультанта, якщо його зауваження потім враховують вибірково і тільки тоді, коли вони не суперечать основній концепції автора? Навіщо запрошувати консультанта і не показувати йому остаточного варіанту сценарію, а частину сценарію не показувати взагалі? Навіщо запрошувати консультанта і потім йому не показувати змонтованого матеріалу? Вперше за останні 15 років моєї співпраці з кінодокументалістами я зіштовхнувся з таким волаючим неподобством»²⁹. А брати Капранови звернулися з відкритим листом до власника і керівника «1+1» (Ігоря Коломойського й Олександра Ткаченка), назвавши цю стрічку «кисельовщи-

²⁷ Закусило М. «1+1» збирається розкрити «Секрети Бандери» // Детектор медіа. 25.12.2014. URL: <https://detector.media/rinok/article/101995/2014-12-25-11-zbyraietsya-rozkryty-sekret-y-bandery/> (дата звернення: 15.05.2025).

²⁸ Баран Л. Новий фільм про Бандеру здійняв скандал: історики та письменники критикують його за аморальність та недостовірність // Galka IF.UA. 02.01.2015. URL: <https://galka.if.ua/noviy-film-pro-banderu-zdiynav-skandal-istoriki-ta-pismenniki-kritikuyut-yogo-za-amoralnist-ta-nedostovirnist/> (дата звернення: 15.05.2025).

²⁹ Там само.

ною та бузинівщиною» і наголосивши, що «за методами та прийомами цей “твір” виходить далеко за межі журналістської етики та людської моралі. А у наш воєнний час це не просто паскудство, але ідеологічна диверсія проти народу, який об’єднався у боротьбі з загарбниками»³⁰. Гостра фахова та суспільна критика не завадила оприлюдненню другої частини стрічки «Секрети Степана Бандери»³¹ та її подальшому просуванню. Володимир В’ятрович зазначив, що фільм не має нічого спільного з історичним дослідженням, оскільки «як відкриття подаються загальновідомі факти, а коли цього не досить — сенсації вигадуються. Документи — лише антураж у фільмі, головним джерелом якого є плітки. Грубі помилки, неувага чи навіть зненавист до важливих деталей у відтворенні минулого — стиль, який наближає фільм до стандартів любовно-історичного читива для дам, а не документального дослідження. Врешті, де б не блукало допитливе око автора фільму (в рідній хаті Бандери, у місцях, де він вчився, боровся чи відбував покарання), найбільше воно затримується на... його ліжку. “З ким спав, хто не дав?” — це “головні” питання, відповідь на які отримає терплячий глядач цього “історичного” таблоїда. Натомість нерозкритими після перегляду фільму залишаться секрети, як “закомплексований, амбітний, фізично слабкий, із замашками садо-мазохізму” Бандера, який “не мав нічого до створення повстанського руху”, тому що “до останнього вірив німцям”, став одним із творців і керівників найпотужнішої підпільної організації в нашій історії, символом наймасштабнішого антирадянського руху спротиву в історії Європи»³². В’ятрович переконаний, що стрічку знято для розбурхування скандалу, бо інших ресурсів втримати інтерес глядачів вона позбавлена, а також що її надзавдання полягає у свідомому переключенні акцентів суспільної уваги щодо постаті Бандери — від важливих для націєтворення до бульварно-обивательських.

2017 р. у Німеччині Юрій Гуржи для берлінського Maxim Gorki Theater створив хіп-хоп-оперу «Бандера — міфи реальності», у якій

³⁰ Брати Капранови, 26 січня 2014 р. // Facebook. URL: <https://www.facebook.com/KapranovyBraty> (дата звернення: 15.05.2025).

³¹ Секрети Бандери. Ч. 2 // YouTube. URL: <https://m.youtube.com/watch?v=hBGWovYI06k> (дата звернення: 15.05.2025).

³² В’ятрович В. «Секрети Бандери» — «З ким спав, хто не дав?» замість «чому КГБ так хотів його знищити?» // Український погляд. 27.12.2014. URL: <https://ukrpohliad.org/analytics/sekrety-bandery-z-ky-m-spav-hto-ne-dav-zamist-chomu-kgb-tak-hotiv-jogo-zny-shhy-ty.html> (дата звернення: 15.05.2025).

поставив під сумнів і необхідність творення з Бандери національного українського героя, і доцільність російського погляду на нього як на антигероя. Він сконцентрував увагу на антисемітизмі українського національно-визвольного руху та на привілейованому статусі Бандери в гітлерівських катівнях, концептуально створивши постань, історичне місце якої має бути суттєво обмеженим.

В Україні 2017 р. з'являється телефільм «5 каналу» «Хто такий Степан Бандера»³³, роман Василя Шкляра «Троща»³⁴ (який згодом отримав блискучу радіоверсію у виконанні Василя Манька³⁵) та фільм «Червоний»³⁶ за однойменним романом А. Кокотюхи. Фільм зняв З. Буадзе, анонсувавши трилогію, яка включатиме фільми «Червоний. Вогняне коло» та «Червоний. Західний рейд». Слід сказати, що телефільм від «5 каналу» розпочинається вікопомною промовою Володимира Путіна про анексію Криму, у якій він сказав, що Крим уже ніколи не буде «Бандерівським»... No comment...

У 2018 р. Роман Горак видає книгу «Ремель: урок історії»³⁷, документуючи спогади очевидців про знищення одного з осередків УПА у волинському селі Ремель: 17 березня 1943 р. есесівці разом із польською шуцманшафт-поліцією оточили село і прицільно розстрілювали його мешканців, незалежно від їхнього віку. Тоді лише 73 людини із 500 мешканців села дивом врятувалися, і серед них був юний Святослав Максимчук, який через багато років став народним артистом України, але через усе життя проніс жакливу травму розстрільного дня. Власне, він і зініціював це видання, поділившись із автором книги записаними спогадами своїх вцілілих односельців. Також з'являється збірник Святослава Липовецького «Бандерівці»³⁸, у якому зібрано 200 персональних історій соратників С. Бандери.

³³ Хто такий Степан Бандера. Ч. 1 // YouTube. URL: <https://m.youtube.com/watch?v=EasJwjwTJI> (дата звернення: 15.05.2025).

³⁴ Шкляр В. Троща. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2017. 416 с.

³⁵ Аудіокнига «Троща» — автор Василь Шкляр // 4Read.org. URL: <https://4read.org/2191-shklyar-vasil-troscha.html> (дата звернення: 15.05.2025).

³⁶ Червоний // YouTube. URL: <https://m.youtube.com/watch?v=ODqHpb3avr0> (дата звернення: 15.05.2025).

³⁷ Ремель : урок історії : до 75-ліття трагедії / [упоряд. та підгот. текстів: Р. Горак]. Львів : Апріорі, 2018. 168 с.

³⁸ Липовецький С. Бандерівці : 200 історій з XX століття. Львів : Піраміда, 2018. 564 с.

У 2019 р. на конкурс «Коронація слова» велику історичну драму у віршах «Степан Бандера» подає Марія Лелека³⁹; саме ця п'єса вирізняється винятковою увагою до створення біографічного образу Бандери на тлі його родини і соратників. Щоправда, цей образ створюється як моральна дилема про те, чи має право на насильство людина, яка виросла в родині священника. Це чи не єдиний суто біографічний твір сучасної української драматургії про Бандеру — від його студентських років аж до вбивства в Мюнхені (про цю п'єсу можна прочитати тут: [5]).

На YouTube-ресурсі «Історія без міфів»⁴⁰ викладено понад 20 цікавих документально-аналітичних випусків про український національно-визвольний рух, зокрема і про Степана Бандеру.

Аж до 24 лютого 2022 р. в репертуарі Національного драматичного театру імені Лесі Українки в Києві грали виставу за п'єсою російського драматурга Арбузова «В этом милом, старом доме...»: у виставі Тетяна Назарова (народна артистка України і народна артистка Росії, дружина одіозного проросійського політика Дмитра Табачника, який втік з України), утілюючи головну героїню, оплакувала свою подругу, радянську військову, яку вже після Другої світової війни по-звірячому вбили українські нацисти «в карпатських лісах». Журналіст «Главкому» лише у квітні 2024 р. прокоментував це: «Тобто у Києві на сцені Національного театру грали «безчинства бандерівців» до 2022 року. І всім було байдуже. На моє акуратне питання у 2016 році, що це за страшна муть? Михайло Юрійович (Резнікович. — О. Б.) відповів дослівно так: “Я вам можу сказати лише одне: ви — дуже молоді люди. А це факт...” Сьогодні ми нарешті всі подорослішали»⁴¹.

У багатьох українських п'єсах про російську агресію з'являються лексеми «бандерівець», «бандерівка», згадується ім'я самого Бандери як лакмусовий папірець української громадянської самоіденти-

³⁹ Переможці конкурсу «Коронація слова – 2019» // Коронація слова. 07.06.2019. URL: <http://koronatsiya.com/peremozhczki-konkursu-koronacziya-slova-2019/> (дата звернення: 15.05.2025).

⁴⁰ Історія без міфів // YouTube. URL: <https://m.youtube.com/@IstoriyaBezMifiv/search?app=desktop&query=Бандера> (дата звернення: 01.08.2025).

⁴¹ Підвезаний. Уявіть, київський театр демонстрував «безчинства бандерівців» до 2022 року // Главком. 24.04.2024. URL: <https://glavcom.ua/columns/pidvezanyy/ujavit-kijivskij-teatr-demonstruvav-bezchinstva-banderivtsiv-do-2022-roku-997760.html> (дата звернення: 19.06.2025).

фікації. Для захисників України характеристика «бандерівець» стає синонімом воїна-добровольця в п'єсах «Боятися немає сенсу» (2021) Андрія Іванюка і «Театр воєнних дій» (2022) Тимофія Бінюкова. Маркування людей «бандерівцями» лише через те, що вони є українцями від народження, маємо в численних п'єсах, причому цікаво, кому належать такі символіко-метонімічні позиції: іноземцям на пострадянському просторі колишнього СРСР та східної Європи, уявлення яких про українців та Україну до 2022 р. формувалися переважно зі штампів російської пропаганди, — «Монологи біженок» (2022) Ірини Безчетнової; цивільним росіянам, які називають українців «бандерівцями» на знак зневаги і презирства, — «Уламки і пазли» (2022) Ольги Мацюпи, «Місто М» (2022) Наталки Блок; проросійським сепаратистам, які хочуть, аби український проєкт не відбувся, — «Кицька на спогад про темінь» (2015) Неди Нежданой, «Погані дороги» (2017) Наталки Ворожбит; українцям, які досі перебувають у стані невизначеності щодо власної ідентичності, тож звинувачують тих, хто визначився на користь України, у тому, що війна розпочалася саме через них, і адресують тавро «бандерівці» тим, кого вважають «занадто українцями», — «Лицар Храму» (2016) Тетяни Іващенко, «Гражда» (2023) Олега Михайлова, «Протитанкова відьма» (2023) Олени Маляренко, «Ні два ні півтора» (2023) В'ячеслава Волконського; російським солдатам, які вторглися в Україну і бояться помсти цивільного населення, тож, незалежно від того, хто перед ними — дитина, підліток, жінка, стара людина, — називають «бандерівцями» всіх без винятку, — «Перевізник» (2022) Ніни Захоженко, «Все лишилось в Маріуполі» (2023) Тетяни Киценко тощо. У п'єсі Н. Ворожбит «Зелені коридори» (2023) на тлі історій українських біженок Бандера є епізодичним образом українського інтелігента-емігранта поряд із Миколою Леонтовичем, Оленою Телігою, Олегом Ольжичем — мовби стоїть у своєрідній «черзі на смерть», яка «досі продовжується іменами наших сучасників і сучасниць, убитих російськими ракетами, артилерією та розстріляних в упор»⁴². Ба більше, навіть у такій мікроролі він не діє самостійно, а приходить до глядача через опосередковану гру його ролі, трансльованої

⁴² Яковленко К. Чотири жінки: про виставу «Зелені коридори» за однойменною п'єсою Наталки Ворожбит // Суспільне. Культура. 06.07.2023. URL: <https://suspilne.media/culture/522903-cotiri-zinki-pro-vistavu-zeleni-koridori-za-odnojmennou-pesou-natalki-vorozbit/> (дата звернення: 15.05.2025).

на західну публіку акторкою-біженкою, яка раніше жила в Україні, але обслуговувала російську культуру. У п'єсі «Заощаджуйте світло» (2022) Поліна Положенцева фіксує, як у європейських країнах українських жінок-біженок називають «бандерівками»: «Бандерівка? Це так тупо, що не бачу сенсу сперечатися. Пізніше за кордоном мене запитають, а що з націоналізмом в Україні, хто такий Бандера, скільки людей загинуло на Донбасі? Фейсбук навіть таргетував на мене кілька рекламних статей “Як говорити про війну за кордоном”. Команда Марка, мабуть, подумала: “Оце дурепа знайшлася... Хоч прочитай їм лекцію про Бандеру. Ти ж навіть у 2008 була на його могилі в Мюнхені... Лови фоточку з розділу “меморіс”»⁴³.

На тлі «бандерівського буму» в березні 2022 р. в інформаційному просторі з'явилося кілька відео з кадиrowцями та їхнім лідером, де вони вповні серйозно погрожували знайти і вбити С. Бандеру. Наприклад, 15 березня 2022 р. Рамзан Кадиrow в ефірі особисто погрожував Бандері, а на відео від 22 березня 2022 р. смерті Бандери вимагали кадиrowські солдати. Після таких «зашкварів» Кадиrowа та його поплічників мережу буквально розірвало від мемів на кшталт «Бандеро, воскресай, тебе шукають!», а за допомогою інформаційних технологій навіть було створено дипфейк, на якому «електронний» Бандера коментує комплекси і страхи Кадиrowа. Символічна місія Бандери в нинішній війні глобалізувалася до національного символу, але подеколи цей символізм має зовсім курйозні проєкції: наприклад, у травні 2022 р. в Кропивницькому суддя зобов'язала місцевого 19-річного колаборанта вивчити Гімн України, розділ із Конституції України, поезію Володимира Сосюри «Любіть Україну» та пісню «Батько наш Бандера», причому такі рішення тоді не були виїмковими.

Світлана Терещенко, проаналізувавши анекдотичний дискурс, актуалізований українцями в перші місяці повномасштабного російського вторгнення, висловлює цікаві міркування, що в ньому (до речі, як і в драматургії!) номінації «солдат», «воїн» активно замінено на «Бандерівець» («Для кацапні Бандерівці як Боги: ніхто їх не бачив, але всі їх бояться й вірять, що вони в Україні скрізь!» [6, с. 132]), причому «аксіологію контексту формують і написання слів з великої літери» [6, с. 132], відтак контекстуально ми не сприймаємо це номінування ані як позначення прихильників національно-ви-

⁴³ Положенцева П. Заощаджуйте світло. URL: https://drive.google.com/file/d/16WQszjd16_OFjv_FT0KEMhY6fKuly-n3/view (дата звернення: 15.05.2025).

звольного руху на західних територіях України 1940–1950-х років ХХ ст., ані як маркування членства у військово-політичних загонах на чолі з Бандерою — воно радше сприймається як «узагальнювальна назва всіх воїнів України» [6, с. 133]. Авторка лінгвістичної розвідки наголошує, що ім'я і постать Бандери на тлі нечуваної війни стають для широкого загалу українців ціннісними, починають втілювати «символи політичної перемоги України також і в новітній російсько-українській війні» («Усе ж таки Бандера — велика особистість. Жодного разу не був на території колишнього есесеру і не вбив жодного російського солдата, але остраху в москві нагнав стільки, що послали кілера його вбити. І досі його ім'я діє на рашистів як свята вода») [6, с. 135]; вона також фіксує тенденцію народної міфологізації постаті Бандери з виходом за межі реальної історичної хронології його життя — навіть через багато десятиліть після його смерті росіяни сприймають його як живу і фізично реальну загрозу своїм спробам закенселити українську ідентичність («Слідчі ФСБ п'ять разів намагалися скласти фоторобот організатора замаху вбивства соловйова, але кожен раз получався Степан Бандера»; «Степан Бандера повідомив, що готовий зустрітися з путіним за будь-яких умов»; «— Чуваки, дякую, що не здали! Я живий, прямую до божевільного діда в бункер. Тільки московитам не кажіть (Степан Бандера)» [6, с. 135]). З лінгвістичного погляду, як наголошує С. Терещенко, суспільна свідомість демонструє семантичну транспозицію, змінюючи негативну аксіологічну оцінку концепту «бандерівець» та його контекстуальний синонімічний ряд (= фашист, нацист, укроп, представник хунти) на позитивну, навіть компліментарну, «з піднесеним стилістичним забарвленням» («Якщо вас жодного разу не називали бандерівцем, фашистом, карателем, укропом, хунтою — замисліться, може, ви вже й не така хороша людина»; «Слуга сатани, неонацистка, бандерівка, наркоманка, а для нормальних людей — українка»; «Ти нацистка і бандерівка! — Та знаю я, у нас тепер вся країна така!») [6, с. 137]. Юлія Цигвинцева звертає увагу, що в перші дні повномасштабного вторгнення росіян українці по-своєму декомунізують та денацифікують навіть назву звичного з часів Революції гідності народного засобу опору — так званого коктейлю Молотова: прізвище одіозного російського комуністичного функціонера Молотова замінює рятівний український символ — ім'я Бандери, і саморобну запалювальну суміш люди починають називати «бандерівське смузі» або «узвар по-бандерівськи» [7, с. 146–147].

Проте симптоматичним виявився не лише вибух української сміхової культури, але й те, що С. Бандера досі сприймається російським суспільством як одна із живих і найреальніших загроз. Пояснив цей феномен В. В'ятрович, наголосивши, що Бандера — це «про те, що українці чинитимуть опір навіть у здавалося б безнадійній ситуації»; «про величезний потенціал опертя на власні сили, потенціал, який нині в основі успішного спротиву російській агресії, який міняє геополітичне становище України в світі»; «про гру в довгу, про віру в людей і їхню снагу відстояти свободу»; зрештою, «про смерть російської імперії та перемогу України» ⁴⁴[6]. Не випадково в липні 2022 р. через грузинські соцмережі росіяни запустили низку фейків про те, що буцімто в Польщі змушують українських біженців визнати С. Бандеру терористом і письмово засвідчити це у відповідній анкеті. Фактчекінг із відсиланням до справжньої анкети для українських біженців, яка міститься на сайті польського уряду, цю нісенітницю спростував. Хоч сьогоднішні заяви багатьох польських політиків засвідчують, що постать Бандери для українсько-польських відносин і досі тригерна.

У грудні 2022 р. в Державному історико-культурному заповіднику «Нагуєвичі» біля літературного музею встановили різдвяну шопку, де серед її традиційних персонажів можна було побачити фігурку президента США Джо Байдена, який організував і очолив світову коаліцію збройної підтримки України, та провідника ОУН Степана Бандери, виготовлену спеціально для заповідника молодим львівським скульптором Іваном Мисаковичем: «Ми мусимо навчитись в сучасному трактуванні показати свою автентичку, речам надавати оту нашу внутрішню силу, якою відзначалась Україна, не зважаючи на війни, катаклізми, які ми неодноразово переживали і переживаємо зараз»⁴⁵, — наголосив директор заповідника Богдан Лазорак.

У 2023 р. кінотелестудією MIR&CO PRODUCTION (засновник — Фонд «Мир і Ко». Організація допомоги військовим) було створено YouTube-канал «лагідної українізації» із промовистою

⁴⁴ В'ятрович В. Чому Росія досі боїться Бандеру? // Високий замок. 30.03.2022. URL: <https://wz.lviv.ua/blogs/455035-chomu-rosiia-dosi-boitsia-banderu> (дата звернення: 15.05.2025).

⁴⁵ Степан Бандера та Джо Байден стали героями різдвяної шопки // Вікна. 24.12.2022. URL: <https://vikna.if.ua/news/category/all/2022/12/24/139451/view> (дата звернення: 15.05.2025).

назвою «Око Бандери»⁴⁶, гаслом якого став вислів «Перемиваємо кісточки ворогам без смс та реєстрації»: це проєкт-переможець конкурсу #ВАРТО від Українського ветеранського фонду, який заснував військовослужбовець і громадський діяч Мирослав Гай. Двічі на тиждень на цьому каналі виходять короткі ролики, де доступно пояснюють актуальні політичні події та соціальні тенденції. Мета цього проєкту — популяризація всього українського у світовому інформаційному просторі, протидія фейкам та маніпуляціям, зруйнування аполітичності людей, культурне просвітництво українців щодо політики, розуміння законів, за якими існує соціум та функціонують міжнародні організації. Це, на думку розробників, сприятиме утвердженню стабільного громадянського суспільства. Тож канал планує доповнювати культурний сектор аудіовізуального мистецтва якісним українськомовним контентом.

У новорічну ніч 2024 р. російські дрони-камікадзе били по музею головнокомандувача УПА генерал-хорунжого Романа Шухевича у Львові та по університету в Дублянах на Львівщині, де навчався Степан Бандера: музей було практично повністю знищено разом із невідновлюваними експонатами, університет сильно пошкоджено. З огляду на дату — 1 січня, 115-й день народження Степана Бандери, цю атаку, на думку багатьох лідерів української суспільної думки, не можна вважати випадковою, тож і її потрактування в українському публічному просторі було позначено екзистенційним символізмом: зокрема, директор Музею Івана Франка у Львові Богдан Тихолоз наголосив, що музей «не знищили, бо справа Шухевича живе»⁴⁷, і що «цілеспрямоване знищення музею у день народження Степана Бандери та перший день нового року — спроба символічного вбивства національної пам'яті. Але я переконаний, що ефект буде зворотний», якщо «замість плачів і нарікань зберемося докупити і об'єднаємося довкола спільної справи і спільних цінностей»⁴⁸.

⁴⁶ Око Бандери // YouTube. URL: <https://www.youtube.com/@OkoBandery> (дата звернення: 15.05.2025).

⁴⁷ Знищення пам'яток у Львові: росіяни бояться Шухевича та Бандеру навіть після смерті // Район. Історія. 01.01.2024. URL: <https://history.rayon.in.ua/news/665445-znishchennya-pamyatok-u-lvovi-rosiyani-boyatsya-shukhevicha-ta-banderu-navit-pislya-smerti> (дата звернення: 15.05.2025).

⁴⁸ Тихолоз Б. Чому музей Шухевича насправді не знищено // Історична правда. 01.01.2024. URL: <https://www.istpravda.com.ua/columns/2024/01/1/163509/> (дата звернення: 15.05.2025).

Показовими були два полюси реакції українських драматургів на інформацію про атаку на музей і університет як на місця пам'яті українців, що чітко поляризувалися на раціональні та символічні: Андрій Бондаренко намагався знайти в цьому випадковість («музей Шухевича був ніби знищений не цілеспрямованим ударом дрона, а випадковими уламками збитого “шахеда”?»⁴⁹), а Тетяна Киценко шукала символічну закономірність («Судячи з цієї ночі, день народження Бандери вони вже вивчили. На черзі українська, аби його читати»⁵⁰).

Реакцією інформаційно-мілітарної спільноти «InformNapalm Україна» на спробу рашистів у новорічну ніч бити по українській національній пам'яті стали розмисли про поколіннєвий зв'язок тодішніх та нинішніх борців за українську незалежність: «Після цієї війни в українському пантеоні героїв будуть сотні й тисячі прізвиськ, від яких у ворогів мають бігти мурахи по шкірі при їх згадці вголос чи подумки. Деякі герої цього пантеону вже в небесних сотнях, деякі — ходять поміж нас і тримають фронт. Багато цих героїв зараз носять піксель в лавах ЗСУ. Кожний з них вже зробив неможливе і продовжує робити задля України. Навіть після смерті імена й прізвиська їх продовжують захищати країну і гуртувати націю, їх прижиттєві звершення продовжують надихати на спротив та боротьбу. Бо вони титани української нації. Про звитягу одних знає більшість, про звершення інших — лише близькі побратими. Але всі вони, і живі, і вже полеглі, — поміж нас. І ця єдність тих, хто вже став героєм і піднявся над собою, і тих, кому ще накреслено це зробити, і є тим фундаментом української держави та цементам української нації, який неможливо зруйнувати з віку до віку, поки зорі світають над Україною. І вже прийшов той час, про який сповіщали пророки української нації, коли один каже: “Слава Україні!” — мільйони відповідають “Героям слава!”»⁵¹.

Історичний проєкт «Локальна історія» відповів на атаку по місцях пам'яті Бандери і Шухевича тим, що відкрив доступ до своїх

⁴⁹ Andrii Bondarenko (Андрій Бондаренко), 1 січня 2024 р. // Facebook. URL: <https://www.facebook.com/andriy.bondarenko.1> (дата звернення: 15.05.2025).

⁵⁰ Tetiana Kytchenko (Тетяна Киценко), 1 січня 2024 р. // Facebook. URL: <https://www.facebook.com/kytsenko> (дата звернення: 15.05.2025).

⁵¹ InformNapalm Україна, 1 січня 2024 р. // Facebook. URL: <https://www.facebook.com/ua.informnapalm.org> (дата звернення: 15.05.2025).

електронних версій випусків про цих обох діячів за символічну одну гривню: «Як би ворог не намагався знищити нашу історію — він може боротись лише з фізичними пам'ятниками, нашої національної пам'яті йому не здолати. Наша сила — у наших знаннях, наше головне завдання — збереження традицій і пам'яті... Читайте, зберігайте, поширюйте правду!»⁵².

Прикро, коли російську медійну програму за кордоном сьогодні реалізують сумнівні персони з українським паспортом та ореолом медійності: наше суспільство несхвально і презирливо відреагувало на озвучені в січні 2024 р. заяви скандального блогера Олексія Арестовича, що «у разі своєї перемоги над ЗСУ російські окупанти уб'ють в Україні лише активних русофобів та патріотів», «нацистів» і «бандерівців», а «основна маса населення як жила, так і житиме». Ведучий нагадав Арестовичу про геноцид українців у Бучі та масові злочини росіян, скоєні проти цивільних людей в Україні, і почув, що українців росіяни вбивають «за опір»⁵³. Отже, так чи інакше на етапі повномасштабної екзистенційної війни саме Степан Бандера став для українців мірилом та уособленням цього опору.

На сайті державних закупівель «Prozorro» 2 грудня 2024 р. було оголошено державну підтримку у формі державної субсидії на виробництво (створення) національного ігрового повнометражного фільму «Чому я вбив Бандеру». Як бачимо, у центрі знову перебуватиме не постать самого Бандери, а історія його вбивці.

Цього ж року на ресурсі «Укрдрамахаб» з'являється сюрреалістична п'єса Тетяни Киценко «Зелені томати»⁵⁴, у якій авторка розмірковує про перформативний проєкт щодо Бандери. Його європейському глядачеві хочуть показати українські мисткині-біженки, але їх турбує, чи не закенселять їх іноземні колеги і чи не нашкодять такі експерименти їхній творчій кар'єрі в чужій країні. Можливо, зараз не варто зухвало експериментувати, а краще зачітисся?

⁵² Локальна історія, 1 січня 2024 р. // Facebook. URL: <https://www.facebook.com/LokalnaIstoria> (дата звернення: 15.05.2025).

⁵³ «Якщо Росія переможе — для звичайних українців нічого не зміниться»: Арестович відзначився новою скандальною заявою // Ділова столиця. 17.01.2024. URL: <https://www.dsnews.ua/ukr/world/yakshcho-rosiya-peremozhedlya-zvichaynih-ukrajinciv-nichogo-ne-zminitsya-arestovich-vidznachivsva-novoyu-skandalnoyu-zayavoyu-17012024-494325> (дата звернення: 15.05.2025).

⁵⁴ Киценко Т. Зелені томати // Ukrdramahub. URL: <https://ukrdramahub.org.ua/play/zeleni-tomaty> (дата звернення: 15.05.2025).

Однак завдяки спогадам про покоління своїх родичів і розмислам про нинішній етап екзистенційної війни, коли росіяни вкотре хочуть знищити українців, жінки вирішують, що вони — «бандерівки» і вирушають у паломництво на могилу провідника, під час відвідин якої рядок з пісні «Батько наш Бандера...» перегукується із молитовним — «Отче наш!». Драматургиня резюмує, що тепер, у такій страшній війні за право України на існування, для нас «неоднозначна» постать Бандери стає однозначним помічником у питаннях складного вибору.

Висновки. Отже, образ Степана Бандери досі є доволі проблемною зоною для української кінодраматургії та драматургії. Кінодраматурги працюють здебільшого з біографією Бандери, пропонуючи реципієнтові протагоніста або привабливого і неординарного, про життя якого ми знаємо недостатньо («Атентат. Осіннє вбивство в Мюнхені» О. Янчука, «Степан Бандера. Дитинство» О. Косинова та М. Саченка, «Три любові Степана Бандери» Ю. Луканова, «Хто такий Степан Бандера» від «5 каналу», документально-аналітичні випуски про український національно-визвольний рух на YouTube-ресурсі «Історія без міфів»), або ж, навпаки, — персонажа непривабливого та нібито не гідного суспільної уваги («Секрети Бандери» С. Усенко). Водночас сьогодні маємо лише одну власне біографічну п'єсу, присвячену цій постаті, — «Степан Бандера» М. Лелеки. Драматургія зазвичай уникає прямого біографізму, вписуючи постать Бандери в символіко-алегоричні та асоціативні площини різними способами: 1) Бандера стає смисловим центром твору («Пекельна дорога до Раю» Я. Верещака, «Бандера — міфи реальності» Ю. Гуржи); 2) протагоніст Бандера має свого антагоніста («Чорна рілля. Любов і смерть Степана Бандери» В. Петранюка); 3) Бандера вводиться в специфічний канон українських достойників («Український вертеп» О. Клименко; «Там під чорним лісом... Banderado» І. Юзюка); 4) Бандера відсутній у текстах як персонаж, але довкола його імені та ідей розгортаються смислотворчі й ідентифікаційні дискусії («Слава героям» П. Ар'є, «Зелені томати» Т. Киценко). У сучасній драматургії війни поширене використання лексем «бандерівець», «бандерівка» як синонімів власне української самоідентифікації персонажів або ж, навпаки, як «іншування» українців з боку екзистенційних ворогів-росіян. У першому випадку біографічна постать Бандери мовби розчиняється в багатьох персонажах і власне ім'я стає загальним символом

співпричетності, а в другому — цей біографічний персонаж, навпаки, глобалізується і персоніфікує страхи окупантів перед звичайними цивільними українцями. Тобто драматургія в цьому суголосна багатьом суспільним процесам і тенденціям власне художньої словесності, оскільки на тлі війни закликає читачів / глядачів до переосмислення себе в контексті приналежності до українського державотворення, а Бандера мовби стає ключем до такого переосмислення.

1. Бондарева О. Двобій історичних наративів у драмі: українська оптика (за п'єсою Ігоря Юзюка «Там під чорним лісом... Banderado») // Літературний процес: методологія, імена, тенденції. Київ, 2024. № 23. С. 15–23. <https://doi.org/10.28925/2412-2475.2024.23.2>
2. Бондарева О. Драматургічна антологія біографічних п'єс «Таїна буття» та її культурні контексти // Українська біографістика = Biographistica Ukrainica. Київ, 2021. Вип. 21. С. 242–263. <https://doi.org/10.15407/ub.21.242>
3. Бондарева О. «Дуже треба нам вас, недобитків бандерівських...»: простір «героїв» і смислів у п'єсі Павла Ар'є «Слава героям» // Літературний процес: методологія, імена, тенденції. Київ, 2024. № 24. С. 17–39. <https://doi.org/10.28925/2412-2475.2024.24.2>
4. Бондарева О. Постать Степана Бандери у сучасній драматургії у контексті гетеротопій нового українського бандеро-дискурсу // Література та історія: антропос–топос–тропос / за ред. М. Гнатюка. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2023. С. 363–379.
5. Бондарева О. Сюжетні, образні та риторичні ресурси сучасної біографічної драми у віршах («Степан Бандера» Марії Лелеки) // Віршознавство. Поетика. Віршостилістика. In memoriam Наталії Василівни Костенко (20.01.1941–27.02.2024) : збірник матеріалів Всеукраїнського віршознавчого семінару імені Наталії Василівни Костенко. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2025. С. 47–58.
6. Терещенко С. Семантико-стилістичні опозиції в новітніх текстах анекдотів на тему війни // Культура слова. Київ, 2022. Вип. 96. С. 131–140. <https://doi.org/10.37919/0201-419X.2022.96.9>
7. Цигвинцева Ю. Неофразеологізми в контексті російсько-української війни // Культура слова. Київ, 2022. Вип. 96. С. 141–151. <https://doi.org/10.37919/0201-419X.2022.96.10>
8. Яневський Д. Бандера. Портрет на тлі епохи. Перша спроба наукової біографії. Харків : Фоліо, 2022. 512 с.

REFERENCES

1. Bondareva, O. (2024). Dvobii istorychnykh naratyviv u dramy: Ukrainska optyka (za piesoiu Ihoria Yuziuka "Tam pid chornym lisom... Banderado" [Clash of historical narratives in drama: Ukrainian perspective (based on Igor Yuzuk's play "There, under the black forest... Banderado")]. *Literaturnyi Protses: Metodolohiia, Imena, Tendentsii*, 23, 15-23. <https://doi.org/10.28925/2412-2475.2024.23.2> [In Ukrainian].
2. Bondareva, O. (2021). Dramaturhichna antolohiia biohrafichnykh pies "Taina buttia" ta yii kulturni konteksty [Dramatic anthology of biographical plays "The Secret of Being" and its cultural contexts]. *Ukrainska Biohrafistyka = Biographistica Ukrainica*, 21, 242-263. <https://doi.org/10.15407/ub.21.242> [In Ukrainian].
3. Bondareva, O. (2024). "Duzhe treba nam vas, nedobytkiv banderivskykh...": Prostir "heroiv" i smysliv u piesi Pavla Arie "Slava heroiam" ["We really need you, Bandera's misfits...": Space of "heroes" and meanings in Pavlo Arie's play "Glory to the Heroes"]. *Literaturnyi Protses: Metodolohiia, Imena, Tendentsii*, 24, 17-39. <https://doi.org/10.28925/2412-2475.2024.24.2> [In Ukrainian].
4. Bondareva, O. (2023). Postat Stepana Bandery u suchasni dramaturhii u konteksti heterotopii novoho ukrainskoho bandero-dyskursu [The figure of Stepan Bandera in contemporary drama in the context of the heterotopias of the new Ukrainian Bandera discourse]. In Hnatiuk, M. (Ed.). *Literatura ta istoriia: Antropos–topos–tropos [Literature and history: Anthropos–topos–tropus]* (pp. 363-379). Lviv, Ukraine: LNU im. Ivana Franka. [In Ukrainian].
5. Bondareva, O. (2025). Siuzhetni, obrazni ta rytorychni resursy suchasnoi biohrafichnoi dramy u virshakh ("Stepan Bandera" Marii Leleky) [Plot, imagery, and rhetorical resources of contemporary biographical drama in verse (Maria Leleka's "Stepan Bandera")]. In *Virshoznavstvo. Poetyka. Virshostylistyka. In memoriam Natalii Vasylivny Kostenko (20.01.1941–27.02.2024) [Poetry studies. Poetics. Poetic style. In memoriam Nataliia Vasyliivna Kostenko (20.01.1941–27.02.2024)]* (pp. 47-58). Kyiv, Ukraine: Dmytro Buraho's Publishing House. [In Ukrainian].
6. Tereshchenko, S. (2022). Semantyko-stylistychni opozytсии v novitnikh tekstakh anekdotiv na temu viiny [Semantic and stylistic oppositions in recent texts of anecdotes on the theme of war]. *Kultura Slova*, 96, 131-140. <https://doi.org/10.37919/0201-419X.2022.96.9> [In Ukrainian].
7. Tsyhvintseva, Yu. (2022). Neofrazeolohizmy v konteksti rosiisko-ukrainskoi viiny. [Neologisms in the context of the Russian-Ukrainian war]. *Kultura Slova*, 96, 141-151. <https://doi.org/10.37919/0201-419X.2022.96.10> [In Ukrainian].

8. Yanevskyi, D. (2022). *Bandera. Portret na tli epokhy. Persha sprobа naukovoi biohrafiї* [Bandera. Portrait against the backdrop of an era. The first attempt at a scholarly biography]. Kharkiv, Ukraine: Folio. [In Ukrainian].

Рукопис одержано 01.08.2025

Olena BONDAREVA, D. Sc. (Philology), Professor, Chief Research Associate, Department of Ukrainian Literature, Comparativistics and Grinchenko Studies, Faculty of Ukrainian Philology, Culture and Art, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University (Kyiv, Ukraine).

Path of Ukrainian drama and screenwriting towards understanding the image of Stepan Bandera.

The aim of the work of this publication is to chronologically present the main stages and conceptual approaches to understanding the image of Stepan Bandera by Ukrainian playwrights and screenwriters, taking into account both biographical and conceptual strategies. **Scientific novelty** is due to the need to collect and systematize scattered sources and artistic texts (plays, films) that were not part of the mainstream of the relevant artistic discourses and were therefore practically ignored in the history of drama and screenwriting. This is the first chronologically consistent representation of such texts. **Methodology**. Biographical, historical-cultural, anthropological, and source-based approaches are combined and used for cultural and literary analysis of a historiographical nature. **Conclusions**. The image of Stepan Bandera remains a rather problematic area for Ukrainian screenwriting and playwriting. Screenwriters choose to work mainly with Bandera's biography, and here, in the selection of facts and modes of their interpretation, the author's personal attitude to Bandera's place in the Ukrainian national pantheon is important. There is only one biographical play dedicated to this figure. Drama generally avoids direct biographism, placing Bandera mainly in symbolic, allegorical, and associative planes in various ways: Bandera becomes the semantic centre of the work; the protagonist Bandera has an antagonist; Bandera is introduced into the specific canon of Ukrainian dignitaries; Bandera is absent from the texts as a character, but meaningful and identifying discussions unfold around his name and ideas. In contemporary war dramaturgy, the terms "Banderivets" and "Banderivka" denote either the Ukrainian self-identification of characters or the "othering" of Ukrainians by their existential enemies, the Russians. Drama in this regard is consistent with many social processes and trends in artistic literature itself, as against the backdrop of war, it calls on readers/viewers to rethink themselves in the context of belonging to Ukrainian statehood, and Bandera becomes, as it were, the "key" to such rethinking.

Key words: biography, Bandera, myth, discourse, narrative, Ukrainian resistance movement.